

Arapçada Kesretü'l-isti'mâl Gerekçesiyle “زأى” Fiilinden

Hemzenin Kural Dışı Hazfedilmesi Olgusu

Şahabettin ERGÜVEN*

Öz

Arapçanın önemli özelliklerinden biri kuşkusuz îcâzdır (az lafızla çok anlam ifade etme). Arapların îcâzı sağladığı yöntemlerden biri de kesretü'l-isti'mâl (kullanım sıklığı) gerekçesiyle hazif (kelimeden harf, cümleden kelime eksiltme) yoluna gitmeleridir. Arapçada hazif olgusuna gerek dini metinlerde gerekse cahiliye dönemi Arap şiiri ve atasözlerinde sıkça rastlanmaktadır. Arapçada hazifin farklı düzeyleri vardır. Bunlar; kelimeden harf, cümleden kelime ve metinden cümle hazfetmektir. Kelimeden harf hazfedilmesi iki şekilde yapılmaktadır. Birincisi kıyasi (kurallı), ikincisi şaz (kualsız) haziftir. Kıyasi hazif, sarf (morfoloji) kurallarının gerektirdiği, belirli bir gerekçeye binaen yapılan kurallı haziftir. Şaz hazif ise sarf kurallarının gerektirmediği bilakis kelimenin çok kullanılması nedeniyle telaffuzda kolaylık, dilde hafiflik sağlamak için yapılan kualsız haziftir. Bu hazif türü sadece Araplardan işitilen (semâ') kelimelerle sınırlıdır. Biz bu çalışmada Arapçada kesretü'l-isti'mâl gerekçesiyle “زأى” fiilinden hemzenin kural dışı hazfedilmesi olgusunu, bunun gerekçelerini, alimlerin bu konudaki görüşlerini âyet-i kerîme, hadis-i şerîf, şiir ve atasözlerinden örnekler eşliğinde ele alıp inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Sarf, Kesretü'l-isti'mâl, Hazif, Kıyasi, Şaz, Muzâri, Emir.

The Concept of Irregular Reduction Of Hamza From The Verb “زأى” on Account of The Frequent Use In Arabic Language

Abstract

Undoubtedly, one of the important features of Arabic is îcâz (expressing much meaning with little word). One of the methods that is used by Arabs to maintain îcâz is applying hazif (reduction of letter from word and word from sentence) on account of kesretü'l-isti'mâl (frequent use). The concept of hazif in Arabic language is frequently encountered both in religious texts and in Arabic poetry and proverbs of the Age of Ignorance. There are different levels of hazif in Arabic. These are reduction of letter from word, word from sentence and sentence from text. Reduction of letter from word is made in two different ways. The first one is kıyasi (regular) and the second one is şaz (irregular). Kıyasi hazif is a regular hazif, which is made on the basis of a specific justification required by the rules of sarf

* Dr. Öğretim Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, sahabettinerguven@hitit.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1389-5416, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 25.01.2020, Accepted/Kabul Tarihi: 03.03.2020, Published/Yayım Tarihi: 18.03.2020.

(morphology). *Şaz hazif*, on the other hand, is an irregular hazif which is not required by the rules of sarf and which is made to provide convenience in pronunciation and lightness in language due to the frequent use of the word. This type of hazif is limited to the semâ' words which can only be heard by Arabs. In this study, the concept of irregular reduction of hamza from the verb "أَفْعَلُ" on the basis of kesretü'l-isti'mâl (frequent use) will be examined along with its reasons and the opinions of the scholars on this subject by dealing with samples from verses, hadiths, poems and proverbs.

Keywords: Arabic, Morphology, Frequent use, Reduction, Regular, Irregular, Present Continuous, Imperative.

Giriş

Arapçada fiillerin önemli bir yeri vardır. Fiil cümlesiyle yargı ifade etme Arapçada söz ifade etmenin temelini oluşturmaktadır.¹ Arapçanın önemli özelliklerinden biri *îcâz*dır. Arapların *îcâzı* sağladığı yöntemlerden biri *kesretü'l-isti'mâl* gerekçesiyle hazif yoluna gitmeleridir². Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002), az sözle çok şey ifade etmek anlamına gelen *îcâz* hakkında şunları söylemektedir: Araplar *îcâza* meylederler, onlara göre sözü uzatmak makbul değildir. İşaretle anlatma sözlü anlatımdan daha belgiğdir. Araplar bir harf ile uzun cümlelerin anlatıldığını ifade ederler. Bu yüzden *istifhâm*, *şart* ve *atf* gibi *ihtisâr* üsluplarını tercih ederler.³ İbn Cinnî, Kur'ân-ı Kerim ve fasih Arap kelimünde *muzâf* ve *mevsûf* gibi öğelerin çokça hafzedildiğini de söylemektedir.⁴ Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), söz uzadığında hazfe gitmenin en güzel yol olduğunu belirtmektedir.⁵ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn İbnü'l-Esir (ö. 637/1239) *îcâzı*; lafızların anlamlarla tam olarak örtüşmesi olarak tanımlamakta,⁶ hazif yoluyla *îcâza* gidilmesinin ise sihir etkisi meydana getirdiğini söylemektedir.⁷

Arapçada *hazif* olgusuna hem dini metinlerde hem de fasih Arap kelimünde sıkça rastlanmaktadır. Hazfin farklı düzeyleri vardır. Bunlar; kelimededen harf

¹ Mehdî el-Mahzûmî, *Fi'n-nahvi'l-'Arabî kavâ'id ve tatbîk*, Mektebetu Mustafa Bâbi'l-Halebî, Kahire, 1966, s. 125.

² Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Muktedab*, tahk. Muhammed Abdülhâlik 'Udayme, Vizâretü'l-Evkâf Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, Kahire, 1994, c. II, s. 144.

³ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, tahk. Muhammed Ali en-Neccâr, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. I, ss. 80-83.

⁴ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *Sırru sinâ'ati'l-irâb*, tahk. Muhammed Hasen İsmâil; Ahmed Rüşdi Şahâte Âmir, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, c.1, s. 86.

⁵ el-Müberred, *el-Muktedab*, c. II, s. 336.

⁶ Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esir, *el-Meseli's-sâir fi'l-edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, tahk. Ahmed el-Hûfî, Dâru Nehdati Mısır lî't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire, t.y., c. II, s. 259.

⁷ İbnü'l-Esir, *el-Meseli's-sâir*, c. II, s. 268.

hazfetmek, cümleden kelime hazfetmek ve metinden cümle hazfetmektir. Kelimeden harf hazfedilmesi iki şekilde olmaktadır. Birincisi *kıyasî* (kurallı), ikincisi şaz (kuralsız) hazifdir. Kıyasî hazif; *ictimâ'u's-sâkineyn*⁸ ve *istiskâl*⁹ gibi *sarf* kurallarının gerektirdiği, belirli bir gerekçeye binaen yapılan haziftir.¹⁰ Bu hazif aynı şartlar oluştuğunda benzer tüm kelimeler için geçerlidir.¹¹ Şaz hazif; *sarf* kurallarının gerektirmediği bilakis kelimenin çok kullanılması nedeniyle telaffuzda kolaylık sağlamak için yapılan haziftir.¹² Bu hazif türüne gerekçesiz hazif de denilir¹³ ve sadece Araplardan işitilen (semâ') kelime ve terkiplerle sınırlıdır.¹⁴ Harfi hazfedilen kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir, sadece yapısında ve fonetiğinde değişiklik olmaktadır. Bunun temel gerekçesi ise kullanımı yaygın olan kelimelerin telaffuzunda kolaylık sağlamaktır.¹⁵

Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn İbn Ya'îş (öl. 643/1245), *kesretü'l-isti'mâl* (kullanım sıklığı) gerekçesiyle yapılan hazfi üç grupta değerlendirmektedir:¹⁶ Birincisi; kesretü'l-isti'mâl sebebiyle şaz kullanımın kıyasî kullanımdan daha meşhur ve makbul olması. Bu durumda kıyas değil şaz kullanım esas alınır. Örnek: “أُوْحُدٌ – al”, “كُنْ – ye”, “يَدٌ – el”, “دَمٌ – kan”. Bu kelimelerin asılları şu şekildedir: “أُوْحُدٌ – al”, “أُوْكُنْ – ye”, “يَدَيٌّ – el”, “دَمَوْ – kan”. İkincisi; Şaz kullanımın kıyasî kullanımın eşit derecede kabul görmesi. Örnek: “لَمْ يَكُنْ – olmadı”, “لَا أَدْرِي – bilmiyorum”. Kelimelerin asılları şu şekildedir: “لَمْ يَكُنْ – olmadı”, “لَا أَدْرِي – bilmiyorum”. Bu durumda iki kullanım da tercih edilebilir, biri diğerine üstün tutulmaz. Üçüncüsü; şaz kullanımın

⁸ İki sâkin harfin tek bir kelime veya farklı kelimelerde yanyana gelmesidir. İki sakin harfin okunması mümkün olmadığı için bu durumun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Örneğin bir kelime bulunan iki sakin harften biri illet harfiyse hazfedilir. “يَقُولُ، لَمْ يَقُولْ، لَمْ يَقُلْ”. Detaylı bilgi için bkz. Ebü'l-Kâsim Ömer b. Sâbit es-Semânîni, *Şerhu't-tasrif* thk. İbrâhim b. Süleyman el-Bu'aymî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 1999, s. 215.

⁹ Kelime sonunda bulunan “vav” ve “yâ” harflerine zamme harekesinin ağır gelmesi. Bu durumda zamme harekesi yazılmaz da okunmaz da. Örnek: “يَعْرُو – يَزْمِي”. Asılları şu şekildedir: “يَعْرُو – يَزْمِي”. Geniş bilgi için bkz. es-Semânîni, *Şerhu't-tasrif*, s. 384.

¹⁰ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, Dâru'l-Kiyân, Riyâd, t.y., s. 222.

¹¹ Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-'Ukberî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ ve'l-i'râb*, tahk. Abdülilâh Nebhân, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, Beyrut, 1995, c. II, s. 353.

¹² Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ya'îş b. Ali İbn Ya'îş el-Halebî, *Şerhu'l-mulûkî fi't-tasrif*, tahk. Fahrudîddin Kabâve, el-Mektebetü'l-'Arabiyye bi-Haleb, Haleb, 1973, s. 366; el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, s. 223.

¹³ el-'Ukberî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ ve'l-i'râb*, c. II, s.353.

¹⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. III, s. 49.

¹⁵ Abdullah Muhammed Zeyn b. Şihâb, *Zâhîretü't-tahfif fi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Terim lî'd-Dirâsât ve'n-Neşr, Hadramevt, 2004, s. 18.

¹⁶ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mulûkî fi't-tasrif*, ss. 366-367.

¹⁷ Bu kullanıma Meryem süresi 20. âyeti örnek verebiliriz: “Benim nasıl bir oğlum olabilir ki, bana hiçbir beşer dokunmamıştır ve ben kötü bir iş de yapmadım, dedi.” قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا.

kıyasi kullanım mertebesine ulaşamaması. Bu durumda kıyasi kullanım esas alınır ancak *şiiir zarûreti* gibi bir gerekçeyle şaz kullanım da tercih edilebilir. Bunun örneğini en-Necâşî el-Hârisî'nin (öl. ?) aşağıdaki beytinde görmekteyiz:

فَلَسْتُ بِأَتِيهِ وَلَا أَسْتَطِيعُهُ وَلَكِ اسْتَعْنِي إِنْ كَانَ مَاؤُكَ ذَا فَضْلٍ¹⁸

Gelecek değilim ona gelmem mümkün değildir zaten

Ama iyilik yapacaksan fazla suyundan ver madem

Beyitte geçen “وَلَكِ” kelimesinden “nun” harfi *şiiir zarûretinden* dolayı hafzedilmiştir. Kelimenin aslı “وَلَكِنْ” şeklindedir.

Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505), gramer kuralının belirlenmesinde kesretü'l-isti'mâl olgusunun göz önüne alındığını, bu gerekçeyle kelimenin yapısında değişiklik yapılmasının veya kelimenin hafzedilmesinin Arapçada yaygın olduğunu söylemektedir.¹⁹ Amr b. Osmân Sîbeveyhi (öl. 180/796), Arapların dilinde bir kelime çok kullanıldığında aynı özelliklere sahip diğer kelimelerden farklı uygulamaya tabi tutulduğunu söylemektedir.²⁰ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn el-Enbârî (ö. 577/1181) de çok kullanılan kelimelerin telaffuzunun kolay olması için diğer kelimelere uygulanmayan bazı işlemlere tabi tutulduğunu söylemektedir.²¹ İbn Cinnî, kıyasa aykırı bile olsa Araplar tarafından benimsenip çok kullanılan kelime ve terkiplerin kullanım için daha uygun olduğunu ifade etmektedir.²²

İbnü'l-Esir, bir kelimenin cümleden hafzedilmesinin anlam kargaşasına yol açmaması gerektiğini, cümlede hafzedilen kelimeyi gösteren bir ipucunun (karîne/delil) bulunması gerektiğini aksi taktirde hafzin amacına ulaşamayacağını ifade etmektedir.²³ İbn Cinnî de aynı konuda şunları söylemektedir: Araplar kullandıkları sözlerde cümle, kelime, harf ve harekeleri hafzetmektedirler. Bunlardan hiç biri delilsiz, karînesiz yapılamaz. Aksi taktirde insanlardan gaybı bilmelerini

¹⁸ Adnan Muhammed Ahmed, *Dîvânu'n-Necâşî el-Hârisî*, Dâru Sâdır, Beyrut, 2009, s. 84.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir fi'n-nahv*, tahk. Abdülâl Sâlim Mekram, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, c. II, ss. 304-305.

²⁰ 'Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1988, c. II, s. 96.

²¹ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Kitâbu esrârü'l-'Arabiyye*, tahk. Muhammed Behcet el-Baytâr, Matbû'âtu Mecma'î'l-İlmî el-'Arabî, Dîmaşk, t.y., s. 231.

²² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 24.

²³ el-Müberred, *el-Muktedab*, c. II, s. 79.

beklemek gibi bir durum ortaya çıkar.²⁴ Sibeveyhi, Arapçada kesret-i isti'mâl sebebiyle kendisinde hazif meydana gelen kelimelerin çok olduğunu ifade etmektedir.²⁵

1. Kelimeden Kural Dışı Harf Hazfedilmesi

Kesretü'l-isti'mâl sebebiyle kıyası bırakıp şaz kullanımın esas alındığına besmeleyi örnek verebiliriz. İbn Kuteybe ed-Dineverî (öl. 276/889), bu hususta şunları söylemektedir: Besmele, ister bir kitap yazmaya, ister bir söze, isterse yemeğe başlarken kesretü'l-isti'mâl sebebiyle telaffuzda kolaylık sağlamak için her zaman “بِسْمِ اللَّهِ” şeklinde hemzesiz okunup yazılır.²⁶ İbn Cinnî de Allah (c.c.) lafzına muzâf olan “اسم” kelimesinden hemzenin hazfedildiğini, Allah'ın diğer isimlerine muzâf olduğunda ise “بِسْمِ رَبِّ الْعَرْشِ” örneğinde olduğu gibi hemzenin hazfedilmediğini söylemektedir.²⁷

Arapçada yaygın olarak kullanılan “إِنْ” ve “أَنْ” harflerinden “nun” harfi hazfedilerek “ئِنْ” ve “أَنَّ” şeklinde de kullanılmaktadır. Bu kullanımın dini metinlerde ve fasih Arap kelimünde örnekleri çoktur. Târik sûresinin 4. âyetini buna örnek verebiliriz:

إِنْ كُلُّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ.

*Kesinlikle her nefsin başında bir koruma, bir denetleyici vardır.*²⁸

Ayette geçen “ئِنْ” harfi “إِنْ”den muhaffettir. Yine şu âyeti buna örnek verebiliriz:

عَلِمَ أَنَّ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرَضَى.

*Allah, içinde hastaların bulunacağını bilmektedir.*²⁹

²⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. I, s. 105.

²⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. II, s. 130.

²⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Edebu'l-kâtib*, tahk. Muhammed ed-Dâli, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, t.y., s. 215.

²⁷ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. II, s. 185.

²⁸ Târik, 86/4.

²⁹ Müzzemmil, 73/20.

Ayette geçen أَنْ harfi أَنْ'den muhaffettir. Cerîr b. Atıyye'nın (öl. 110/728) aşağıdaki beytinde de أَنْ harfi أَنْ'den muhaffettir.³⁰

رَعَمَ الْفَرَزْدُقُ أَنْ سَيَعْتَلُ مَرْتَعَا أَبْشُرُ بِطُولِ سَلَامَةٍ يَا مَرْتَعَا

Ferezdak Mirba'ı öldüreceğini iddia etmiş bihakkın

Sana müjdeler olsun ey Mirba'! Uzun yaşayacaksın

Kesreti isti'mâl sebebiyle Arapçada “خَيْرٌ” ve “شَرٌّ” ismi tafidillerinden kural dışı olarak hemze hafzedilir. Asılları “أَخَيْرٌ” ve “أَشْرٌ” şeklindedir.³¹ Kur'ân-ı Kerîmde bunun örnekleri çoktur.

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا.

“Mal ve evlat dünya hayatının süsüdür. Rabbinin katında baki kalacak doğrular, mükafat bakımından en iyisidir; ümit bakımından da en iyisidir.”³²

Yine aşağıdaki âyette bunun örneğini görmekteyiz.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ.

“Allah'a göre canlıların en kötüsü gerçeği dinlemeyen sağır ve dilsiz kimselerdir.”³³

“أَخْبٌ” ismi tafidili de “خَيْرٌ” ve “شَرٌّ” kadar olmasa da kesreti isti'mâl nedeniyle “خَبٌ” şeklinde hemzesi hafzedilerek de kullanılmaktadır.³⁴ Buna el-Ahvas el-Ensârî'nin (öl. 105/723) aşağıdaki beytini örnek verebiliriz:³⁵

وَزَادَنِي كَلْفًا فِي الْحُبِّ أَنْ مُنَعْتُ وَخَبُّ شَيْءٍ إِلَى الْإِنْسَانِ مَا مُنِعَا.

Aşkta engellenmem arzumu artırdı yanan

İnsana en sevimli gelen zaten yasaklanan

³⁰ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. II, s. 200.

³¹ el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, s. 127.

³² Kehf, 18/46.

³³ Enfâl, 8/22.

³⁴ el-Hamlâvî, *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*, s. 127.

³⁵ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî, Dâru'l-me'ârif, Kahire, t.y.*, s. 356.

Lebid b. Rebi'a'nın (ö. 41/661) aşağıdaki beytinde de isimden kural dışı harf hazfedilmiştir:³⁶

وَقَبِيلٌ مِنْ لُكَيْزٍ شَاهِدٌ رَهْطٌ مَرْجُومٌ وَرَهْطُ ابْنِ الْمُغَلِّ

Lükeyz boyundan bir topluluk şahiddir işte buna

Hem Mercûm'un adamları hem de İbn Mu'allâ

Beyitte geçen “المُغَلِّ” kelimesinin sonundan şiir zarureti nedeniyle elif-i maksûre hazfedilmiştir. Kelimenin aslı “المُغَلَّى” şeklindedir.

2. Cümleden Kural Dışı Kelime Hazfedilmesi

Cümleden kelime hazfedilmesine *kasem* (yemin) üslûbunu örnek verebiliriz. Araplar kasemi günlük hayatlarında çok kullandıkları için dilde hafiflik, telaffuzda kolaylık amacıyla fiili hazfetmektedirler. Örnek:

“Allah’a yemin ederimki ... yı yapacağım. – ... بِاللهِ لَأَقُومَنَّ”. Cümlenin aslı şu şekildedir: “... أَخْلِفُ بِاللهِ لَأَقُومَنَّ”. Maksud anlaşıldığı için fiil hazfedilerek icâza gidilmiştir.³⁷

Yine cümleden fiilin hazfedildiğine taaccüb üslûbunu örnek verebiliriz. Araplar bir şeye şaşırma, bir şeyi beğenmeyi ifade etmek için taaccüb üslûbunu sıkça kullanırlar. Örnek: “سُبْحَانَ اللهِ رَجُلًا - لَأَخْلِفُ بِاللهِ لَأَقُومَنَّ”. Cümlenin aslı şu şekildedir: “سُبْحَانَ اللهِ مَا رَأَيْتُ رَجُلًا مِثْلَهُ”. Kullanımı çok yaygın olan bu ifadeden kastedilen anlaşıldığı için fiil hazfedilerek icâza gidilmiştir.³⁸

Cerir'in şu beytinde cümleden fiil hazfedilmiştir:³⁹

يَا صَاحِبِي دَنَا الرُّوْحُ فَيَسِرَا لَأَكَالَعَشِيَّةَ زَائِرًا وَمُرُورًا

Dostlarım akşam yolculuğu yaklaştı hadi revan olun yola

³⁶ Ebû Ali el-Hasen b. Abdulgaffar el-Fârisî, *el-Hucce fi'l-kurrâi's-seb'a*, tahk. Bedreddin Kahveci; Beşir Huveycânî, *Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs*, Beyrut, 1984, c. I, s. 79.

³⁷ es-Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir fi'n-nahv*, c. II, s. 308; Ebü'l-Bekâ Muvaqqaddin Ya'îş b. Ali İbn Ya'îş el-Halebî, *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemaşşerî*, tahk. Emîl Bedî' Ya'kûb, *Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye*, Beyrut, 2001, c. V, s. 249.

³⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. II, ss. 293-294.

³⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb* c. II, s. 293.

Var mıdır akşam gibi bir ziyaretçi ve ziyaret edilen burda

Beyitte “زَائِرًا وَمُرُورًا” isimleri mahzûf “أَرَى” fiilinin mef’ûlü olduğu için mansub olmuştur. Cümlelerin aslı şu şekildedir:

لَا أَرَى كَالْعَشِيَّةِ زَائِرًا وَمُرُورًا.

Akşam gibi ne ziyaret eden ne de ziyaret edilen göremiyorum.

3. Fonetik Kurallarının Kelimeden Kural Dışı Harf Hafzedilmesine Etkisi

Kelimelerde meydana gelen ses/fonetik değişikliklerin bağlı kaldığı kurallar vardır. İki harf bir kelimedede yanyana geldiğinde daima güçlü harf kelime içinde tuttuğu yer, ses ve hareke özellikleri bakımından zayıf harfi etkiler.⁴⁰ Arapçada harekeli harfler, harekesiz harflerden (illet harfleri) daha güçlüdür. Bu nedenle kelimeden kural dışı harf hafzedilmesi en çok güçsüz olan illet harfleri ve hemzede görülmektedir. İlet harflerine (ي - و - ا) durumu halden hale değişen bir hasta gibi devamlı değiştiği ayrıca zayıf harf özelliklerine sahip oldukları için bu isim verilmiştir.⁴¹ Hemzenin mahreci elif harfine yakındır ve tek bir halde kalmayıp illet harfleri gibi devamlı değişikliğe uğramaktadır.⁴² Arapça sülâsi (üç harfi olan) fiillerde kural dışı harf hafzedilmesi en çok üçüncü hecede (lâme’l-fiil), daha sonra ikinci hecede (‘ayne’l-fiil), en az da birinci hecede (fâe’l-fiil) görülmektedir.⁴³ Radiyyüddîn el-Esterâbâdî (öl. 688/1289), en çok lâme’l-fiilinden kural dışı harf hafzedilmesinin sebebini harf değişikliklerinin en fazla bu konumda meydana gelmesi olarak açıklamaktadır.⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344) harf hazfinin en çok lâme’l-fiilinde olduğunu, en çok hafzedilen harfin ise illet harflerinin en ağırı olan “vav” harfi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵

4. Hemzenin Ses/Fonetik Özellikleri

⁴⁰ Abdullah Muhammed Zeyn, *Zâhîretü’l-tahfîf fi’l-lugati’l-Arabiyye*, s. 20.

⁴¹ Abdullah b. Sâlih el-Fevzân, *Delîlû’s-sâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*, Dâru’l-Müslim li’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyad, 2000, c. III, s. 299; Abdullah Muhammed Zeyn, *Zâhîretü’l-tahfîf fi’l-lugati’l-Arabiyye*, s. 85.

⁴² Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-Ayn müretteben alâ hurûfi’l-mu’cem*, tahk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c. I, s. 37; Abdullah Muhammed Zeyn, *Zâhîretü’l-tahfîf fi’l-lugati’l-Arabiyye*, s. 85.

⁴³ Abdullah Muhammed Zeyn, *Zâhîretü’l-tahfîf fi’l-lugati’l-Arabiyye*, ss. 19-20.

⁴⁴ Radiyyüddin Muhammed b. Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni’l-Hâcib*, tahk. Muhammed Nürülhüseyn & Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c. I, s. 130.

⁴⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu’d-darab min lisâni’l-Arab*, tahk. Receb Osman Muhammed, Mektebetü’l-Hâncî, Kahire, 1998, c. I, s. 250.

Mahreci boğazın en alt kısmında bulunan hemze, patlarlı ve sert bir gırtlak ünsüzüdür. Hemze sesi çıkarılırken gırtlaktaki ses kırışleri kapanır, hava sıkıştırılıp hapsedilir bu da sesin kesilmesine yol açar. Ses kırışleri birden açılıp sıkışan havanın güçlü bir şekilde dışarı yönelmesiyle patlarlı ve sert bir ses ortaya çıkar.⁴⁶ Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900) ve Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980) gibi âlimler, tahfif edilmesi, durumuna göre vav, yâ veya elif biçiminde yazılması, belli ve sabit bir şekli bulunmaması gerekçesiyle hemzeyi harf değil hareke (zabt) kabilinden tamamlayıcı bir işaret kabul etmişlerdir. Bu sebeple Müberred ve onu takip edenlerce Arap alfabesinin harfleri yirmi dokuz değil yirmi sekizdir.⁴⁷

Arabistanın orta ve doğu bölgelerinde yaşayan Temîm ve Kays gibi bedevî kabileleri hemzeyi belirgin ve sert bir şekilde telaffuz ediyorlardı (tahkiku'l-hemze). Buna karşılık Arabistanın kuzey ve batı bölgelerinde yerleşik hayat süren Hicaz, Kureys, Hüzeyl, Kinâne, Sakîf, Hevâzin, Mekke ve Medine halkları hemzeyi, yerine ve harekesine göre vav, yâ veya elif seslerine dönüştürerek yumuşatıyorlardı (tahfifu'l-hemze).⁴⁸ el-Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830) *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserinde Hicazlıların hemzeyi med harfine dönüştürerek kullandıklarını, Temîm kabilesinin ise hemzeyi med harfine dönüştürmeden kullanmayı tercih ettiklerini belirtmektedir.⁴⁹ Hicazlıların hemzeyi med harfine dönüştürerek kullandıklarına ihlas suresinde geçen "كُنُوزًا" kelimesini örnek verebiliriz. Kelimenin aslı hemzeli "كُنُوزًا" şeklindedir.

5. رَأَى Fiilinin Mâzi, Muzâri ve Emir Sıygalarından Hemzenin Hazfedilmesi

5.1. رَأَى Fiilinin Mâzi Sıygasından Hemzenin Hazfedilmesi

⁴⁶ Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî, *Şerhu tasrîfi'l-'izzî*, tahk. Muhammed Câsim el-Muhammed, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2011, s. 216; İbrahim Enis, *el-Esvâtü'l-lugaviyye*, Mektebetü'l-Angelo el-Misriyye, Kahire, 1975, ss. 89-90; İbn Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*, c. V, s. 265; İsmail Durmuş, "Hemze", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, c. XVII, s. 191.

⁴⁷ el-Müberred, *el-Muktedab*, c. I, s. 328; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire, 1964, c. XV, s. 682.

⁴⁸ Abdussabûr Şâhin, *el-Kirâ'âtü'l-Kur'âniyye fi dav'i 'ilmi'l-lugati'l-hadis*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, t.y., ss. 30-31; Durmuş, "Hemze", c. XVII, s. 191.

⁴⁹ Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, tahk. Hüda Mahmûd Kurâ'a, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1990, c. I, s. 95.

Arapçada üçüncü baptan mehmûz ve nâkıs olan “رَأَى” fiilinin hemzeli kullanılması çok daha yaygındır. Bu kullanımın âyet, hadis, şiir ve atasözlerinden çok sayıda örneği vardır. “رَأَى” fiilinin hemzeli kullanıldığına aşağıdaki âyeti örnek verebiliriz:

وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ.

“Zulmedenler bir kere azabı gördükten sonra ne o azap hafifler, ne de onlara süre tanınır.”⁵⁰

“رَأَى” fiilinin hemzeli kullanıldığına aşağıdaki hadisi örnek verebiliriz:

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ.

“Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin.”⁵¹

“رَأَى” fiilinin hemzeli kullanıldığına aşağıdaki atasözünü örnek verebiliriz:⁵²

أَنْجَدَ مَنْ رَأَى حَصَنًا.

Hadan dağıcı gören Necid’e gelmiş sayılır.

“أَنْجَدَ” fiili if’âl bâbindan mazi fiildir. Anlamı Necid bölgesine girdi, ulaştı demektir.

Bununla birlikte, yaygın olmasa da bazı Araplar “رَأَى” fiilinden hemzeyi şaz olarak hazfederek “رَا” şeklinde kullanmıştır. Aşağıdaki beyitte bunun örneğini görmekteyiz:⁵³

مَنْ رَا مِثْلَ مَعْدَانَ بْنِ يَحْيَى إِذَا مَا التَّبَسُّعُ طَالَ عَلَى الْمُطَيِّبَةِ

Ma’dân b. Yahyâ gibisini gören var mıdır içinizde

⁵⁰ Nahl, 16/85.

⁵¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Dâru Tiba li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006), “Kitâbü'l-îmân”, 78.

⁵² Ebü'l-Fazl Cemalüddin Muhammed b. Mekram İbn Manzûr, “نَجْدٌ”, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, t.y., c. III, s. 415.

⁵³ Ebü Ali el-Fârisî, *el-Mesâilü'l-halebiyyât*, tahk. Hasen Hindâvî, Dâru'l-Menâra, Beyrut; Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1987, s. 47; İbn Manzûr, “رَأَى”, *Lisânü'l-Arab*, c. XIV, s. 291.

Sadece o hâkim olabilir uzunsa yular at üzerinde

“رَأَى” fiili if’âl babına nakledildiğinde mâzisi hemzeli “gösterdi - أَرَى”, muzâriisi hemzesiz “gösteyiyor - يَرِي” olarak kullanılır.⁵⁴ Bu kullanımların âyetlerden örnekleri çoktur. Fussilet 41. ve Nisâ 105. Âyetlerini örnek verebiliriz.

سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ.

“Onun hak olduğu iyice belli olana kadar, âyetlerimizi hem afakta hem de kendi içlerinde göstereceğiz.”⁵⁵

Ayette geçen “يَرِي” fiili, if’âl bâbından mazi olan “رَأَى” fiilinin muzârisidir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ.

“Şüphesiz biz, sana kitabı insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hüküm veresin diye hak olarak indirdik.”⁵⁶

Ayette geçen “رَأَى” fiili, if’âl bâbından mazi fiildir.

el-Ezherî, if’âl babına nakledilen “رَأَى” fiilinin “göstermek” anlamı dışında kullanılması halinde hemzenin düşürülmeyeceğini şu örnekler eşliğinde ifade etmektedir:⁵⁷ “Adam çok rüya gördü - أَرَأَى الرَّجُلَ”. “Adam ciğerinden şikâyet etti - أَرَأَى الرَّجُلَ”. “Adam bakarken gözlerini çokça oynattı - أَرَأَى الرَّجُلَ”. “Adam aynada kendini gördü - أَرَأَى الرَّجُلَ”.

5.2. رأَى Fiilinin Muzâri Sıygasından Hemzenin Hazfedilmesi

İbn Cinnî, kesretü'l-isti'mâl sebebiyle “رَأَى” fiilinin muzârisinden hemzeyi hazfetme konusunda Arapların ittifak halinde olduklarını⁵⁸, aynı durumun if’âl bâbı

⁵⁴ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kvrâ'ât ve'l-idâhi 'anhâ*, tahk. Ali en-Necdî Nâsîf; Abdulfettâh İsmail Şelebî, *Vizâretü'l-Evkâf Lecnetü İhyâi Kütübî's-Sünne*, Kahire, 1994, c. I, ss. 127-128; Ebü's-Sa'âdât Ziyâüddîn Hibetullah İbnü's-Şecerî, *Emâli İbni's-Şecerî*, tahk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, *Mektebetü'l-Hâncî*, Kahire, 1992, c. II, s. 201.

⁵⁵ Fussilet, 41/53.

⁵⁶ Nisâ, 4/105.

⁵⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. XV, s. 326.

⁵⁸ İbn Cinnî, *Srru sinâ'ati'l-i'râb*, c. II, s. 438.

için de geçerli olduğunu söylemektedir.⁵⁹ Bu durumda “يَرَى” olan muzâri fiil “يَرَى” şeklini almaktadır. Bu kullanımın âyet, hadis, şiir ve atasözlerinden çok sayıda örneği vardır.

وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقُّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ.

“İlim verilenler, sana Rabbinden indirilenin gerçek olduğunu ve güçlü, hamde layık olanın yoluna ilettiğini görüyorlar.”⁶⁰

Ayette geçen “يَرَى” fiili, “رَأَى”nın muzâriisidir ve Kur’ân-ı Kerimde hep bu şekilde hemzesiz kullanılmıştır.

“رَأَى” fiilinin muzâriisinden hemzenin hafzedildiğine İbn Sâre el-Endelüsî’nin (öl. 517/1123) şu beytini örnek verebiliriz:⁶¹

وَأَرَى الْقَنَاعَةَ لِلْفَتَى كَذًّا لَهُ وَالْبِرَّ أَفْضَلَ مَا بِهِ يَتَمَسَّكُ

Genç için kanaat bir hazinedir biliyorum

Sarılacağı en iyi şeyse iyiliktir diyorum

“رَأَى” fiilinin muzâriisinden hemzenin hafzedildiğine şu cahiliye atasözünü örnek verebiliriz:⁶²

عَشْرًا رَجَبًا تَرَى عَجَبًا.

Sen daha ne gördün ki!

Ebü’s-Sa’âdât Ziyâüddîn İbnü’ş-Şecerî (ö. 542/1148), Arapların “رَأَى” fiilinin muzâriisini daima hemzesiz “يَرَى” şeklinde kullandıklarını söylemekte ve bunun şaz bir kullanım olduğunu da eklemektedir.⁶³ Hemze, kesret-i isti’mâl ve telaffuzda kolaylık gerekçesiyle hafzedilmiş “يَرَى”, bu durumda ictimâ-i sâkineyn (iki sâkin harfin

⁵⁹ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, s. 128.

⁶⁰ Sebe’, 34/6.

⁶¹ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu’t-tîb min ğusni’l-Endelüsü’r-ratîb*, tahk. İhsân Abbas, Dâru Sâdır, Beyrut, 1988, c. IV, s. 345.

⁶² Mahmûd İsmâil Sîni & Nâsif Mustafâ Abdulazîz, *Mu’cemu’l-emsâli’l-Arabiyye*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1992, s. 138.

⁶³ İbnü’ş-Şecerî, *Emâlî İbni’ş-Şecerî*, c. II, s. 201.

ard arda gelmesi) meydana gelmiştir. Bunu önlemek için hazfedilen hemzenin fethası “râ” harfine verilmiştir “رَى”. Sîbeveyhi, Arapların “رَى” fiilinin tüm muzâri sıygalarından hemzenin hazfedilmesi konusunda görüş birliğinde olduklarını, bunun sebebinin kesret-i isti'mâl sebebiyle telaffuzda hafiflik sağlamak olduğunu belirtmektedir.⁶⁴

“رَى” fiilini söylerken, cezimli olan “râ” harfinde durup, mahreci boğazın en alt kısmında bulunan patlarlı ve sert bir gırtlak ünsüzü olan hemze ile kelimeyi telaffuz etmek dile ağır gelmektedir. Hemzesi hazfedilen “رَى” fiilini telaffuz etmek ise çok daha kolaydır. Bu durumda fiilin hece yapısında değişiklik meydana gelmektedir. Şöyle ki; kapalı olan hece (cezimli râ) açık hece (fethalı râ) haline gelmiştir. Fethalı hemze hazfedildi “رَى”, iki sakin harfin yanyana gelmesini önlemek için hazfedilen hemzenin fethası cezimli olan “râ” harfine verilerek “رَى” fiili elde edilmiş oldu.

İbn Ya'îş, “رَى” fiilinin muzarisi “رَى”dan telaffuzda zorluk gerekçesiyle hemzenin hazfedildiğini söylemektedir. Bu zorluğu ise şu şekilde açıklamaktadır: “رَى” fiilinin muzâri birinci tekil şahıs sıygası olan “رَى” fiilinde telaffuz zorluğu vardır. Zira aynı harekeye sahip iki hemze arasında sakin olarak yer alan “râ” harfi telaffuz güçlüğüne ortadan kaldırmada yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, telaffuzda hafiflik sağlamak için ikinci hemze hazfedilmiş, hazfedilen hemzenin hareketi de “râ” harfine verilmiştir. Aynı işlem daha sonra muzârinin tüm sıygaları için yapılmıştır.⁶⁵ Sîbeveyhi, Arapçada tek bir kelimedeki harekeli iki hemzenin art arda gelebileceğini ifade etmektedir. Bunun sebebinin ise telaffuz zorluğu olarak açıklamaktadır.⁶⁶

⁶⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. III, s. 546; Ebû Sa'îd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sirâfî, *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*, tahk. Ahmed Hasan Mehdelî; Ali Seyyid Ali, *Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut, 2008, c. IV, s. 281; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, s. 128; Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Kitâbu'l-elifât*, tahk. Ali Hüseyn el-Bevvâb, *Dâru'l-Hürriyye*, Mecelletü'l-Mevrid, Bağdat, 1982, ss. 87-88.

⁶⁵ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemaşerî*, c. V, s. 270; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrîf*, ss. 370-371.

⁶⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. III, ss. 548-549.

Arapçada orta harfi hemze olup, bu hemze muzâride hazfedilen tek fiil “رَأَى” fiilidir. “رَأَى” dışındaki mehmûzü’l-ayn fiillerden hemze hazfedilmemektedir. Bunu aşağıdaki tabloda görmekteyiz:

Lâme'l- fiil	Ayne'l- fiil	Fâe'l- fiil	Muzârilik harfi	Anlamı	Muzâri	Mâzi
ى	–	ر	ي	gördü	يَرَى	رَأَى
ى	ء	ن	ي	uzak oldu	يُنْأَى	نَأَى
ل	ء	س	ي	sordu	يَسْأَلُ	سَأَلَ
ر	ء	ج	ي	yalvardı, bağırdı	يَجَارُ	جَارَ
س	ء	ي	ي	umudun u kesti	يَيْئَسُ	يَيْئَسَ
م	ء	ر	ي	şefkat gösterdi	يُرْأَمُ	رَمَّ
ن	ء	م	ي	geçimini sağladı	يَمُنُّ	مَنَّ
م	ء	ل	ي	iyileştirdi	يَلْمُ	لَمَّ
ب	ء	ر	ي	kapattı, yamadı	يُرَابُّ	رَابَّ

Tabloyu incelediğimizde “رَأَى” fiilinin muzâriisinden hemzenin hazfedilmesinin asıl nedeninin telaffuz zorluğundan ziyade kesret-i isti’ mâl olduğunu anlıyoruz. Zira tablodaki mâzi fiillerin hepsi orta harfi hemzeli fiillerdir. Özellikle “نَأَى” fiilinin telaffuzu “رَأَى” fiilinden farksızdır. Eğer hemzenin hazfedilmesinin temel nedeni telaffuz zorluğu olsaydı bu fiillerden de hemzenin hazfedilmesi gerekirdi. “رَأَى” fiili bu fiillerden çok daha yaygın kullanıldığı için hemzesi hazfedilmektedir. Tabiki hemzesi hazfedilince dilde hafiflik, telaffuzda kolaylık da sağlanmış olmaktadır. Devamlı hemzeli olan bu fiillerden bir kısmı Kur’ân-ı Kerimde de kullanılmıştır. Aşağıdaki âyetlerde bunu görmekteyiz:

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ.

“Onlar, hem men ederler hem de kendileri ondan uzaklaşırlar. Sonuçta kendilerini helak ederler de farkında olmazlar.”⁶⁷

يَسْأَلُكَ أَهْلَ الْكِتَابِ أَنْ تَنْزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً.

“Kitap ehli senin kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar, Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi.”⁶⁸

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْأَرُونَ، لَا تَجْأَرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تُنصِرُونَ.

“En sonunda onların zenginlerini ve liderlerini azapla yakaladığımız zaman, hemen feryadı basarlar. Bugün boşuna feryad etmeyin; çünkü bizden yardım görmeyeceksiniz.”⁶⁹

يَا بَنِي آدْهِنُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَبْتَئِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ.

“Ey Oğullarım! Gidin, Yusuf'u ve kardeşini arayıp, sorun. Allah'ın rahmetinden de ümidinizi kesmeyin.”⁷⁰

Bazı Araplar “رَأَى” fiilinin muzarisini aslına uygun “يَرَى” şeklinde kullanmıştır. Sibeveyhi *el-Kitâb* adlı eserinde kendilerine güvenilen Arapların “رَأَى” fiilinin muzâriisini hemzeli “يَرَى” şeklinde kullandıklarını aktarmaktadır.⁷¹ İbn Cinnî, Arap lehçelerinin çoğunda “رَأَى” fiilinin muzarisinin hemzesiz “يَرَى” şeklinde kullanıldığını ifade etmektedir.⁷² Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî (ö. 1093/1682), Benû Esed ve Teymü'r-Rabâb kabilelerinin “رَأَى” fiilinin muzarisini hemze telaffuz edilerek “يَرَى” şeklinde kullandıklarını söylemekte ve şu beyti örnek vermektedir:⁷³

تَقُولُ أَتَرَأَيْتَهُ لَنْ يَضِيفَا

أَلَا تَلْكَ جَارَتْنَا بِالْعَضَا

O komşumuz varya bizim çalılık bölgesinde

⁶⁷ En'âm, 6/26.

⁶⁸ Nisâ, 4/153.

⁶⁹ Mü'minûn, 23/64-65.

⁷⁰ Yûsuf, 12/87.

⁷¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. III, s. 546.

⁷² İbn Cinnî, *el-Muhteşeb*, c. I, s. 128.

⁷³ Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*, tahk. Abdulaziz Rabâh; Ahmed Yûsuf Dakkâk, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1978, c. V, s. 140.

Sence o bize misafir gelmeyecek mi demekte

Bu beyti el-Ezherî *Tehzîbu'l-luga* adlı eserde Teymu'r-Rabâb kabilesine nisbet etmektedir.⁷⁴ Ebû Bekr Muhammed İbn Düreyd (ö. 321/933) ise “رَأَى” fiilinin muzâriisinin hemzeli olarak “يَرَى” şeklinde sadece şiir zaruretinden dolayı kullanıldığını ifade etmektedir.⁷⁵ İbn Düreyd şiir zaruretinden dolayı “يَرَى” fiilinin “يَرَى” şeklinde kullanıldığına aşağıdaki beyti örnek vermektedir:⁷⁶

أَلَمْ تَرَ مَا لَأَقَيْتُ وَالذَّهْرُ أَغْصُرُ وَمَنْ يَتَمَلَّ الْعَيْشَ يَرَأُ وَيَسْمَعُ

Görmedin mi neler çektim zaman çeşit çeşittir

Ömrü uzun olan kişi neler görür neler işitir

Sürâka b. Mirdâs el-Bârîkî'nin (öl. 79/698) aşağıdaki beytinde de “رَأَى” fiilinin muzâriisi hemzeli kullanılmıştır:⁷⁷

أُرِي عَيْنِي مَا لَمْ تَرَأِيَاهُ كِلَانَا عَالَمٌ بِالتَّرَهَاتِ

Gözlerime gösteriyorum onların görmediğini

Her ikimiz de bilmekteyiz faydasız boş sözleri

Aşağıdaki beyitte de “رَأَى” fiilinin muzarisi hemzeli kullanılmıştır:⁷⁸

أَحْنُ إِذَا رَأَيْتُ جِبَالَ نَجْدٍ وَلَا أُرَأَى إِلَى نَجْدٍ سَبِيلاً

Necd dağlarını gördüğümde özlem duymaktayım

Ama Necd'e götürecek bir yol bulamamaktayım

⁷⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. XV, s. 319.

⁷⁵ es-Semânîni, *Şerhu't-tasrîf*, s. 401.

⁷⁶ Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî, *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luga*, tahk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1981, s. 497; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilü'l-halebiyyât*, s. 84; İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. I, s. 91.

⁷⁷ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, ss. 127-128; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luga*, c. XV, s. 318; es-Semânîni, *Şerhu't-tasrîf*, s. 401; Ebû Zeyd el-Ensârî, *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luga*, s. 496; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilü'l-halebiyyât*, s. 84; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, s. 128.

⁷⁸ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, “رَأَى”, *Tâcü'l-ürûs min cevâhiri'l-kâmûs* tahk. Mustafa Hicâzî, Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 1965, c. XXXVII, s. 114; Ebû Bekr Muhammed b. Kasım el-Enbârî, *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*, tahk. Hâtem Salih ed-Dâmin, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, c. II, s. 193.

İbn Cinnî, şiirde sıkça görülen “رأى” fiilinin muzâriisinin hemzeli kullanılmasının hoş olmadığını söylemektedir.⁷⁹ İbn Cinnî, “رأى” fiilinin muzâriisinden hemzenin düşürülmesinin kesret-i isti'mâl sebebiyle asıl kabul edildiğini, kıyasa uygun olan hemzeli kullanılmasının ise şaz sayıldığını belirtmektedir.⁸⁰ İbn Cinnî'nin sözünden dilde asıl olanın Arapların kullandıkları olduğunu anlıyoruz. Zira gramer kuralları sonradan konulmuştur, oysa Araplar bu ve benzeri kelimeleri cahiliye döneminde eskiden beri kullanmaktaydılar.

Ramazan Abduettevâb, şiirde kural dışı kullanılan yapıları şu şekilde açıklamaktadır: Bu tür şaz kullanımlar Arapçanın tekâmül haline ulaşmamış zamanla kullanımdan kalkan eski halk dilinin kalıntıları olabilir. Bunlardan bazıları şiir sayesinde varlığını korumuştur. Şiirdeki şaz kullanımların şiir râvilerinin yaptıkları *tashîf* (kelimeyi yanlış yazma) ve *tahrîf* (harflerin yerini değiştirme) hatalarından kaynaklanma olasılığı da vardır. Zira bazen bir şaire ait tek bir beyit farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.⁸¹

İf'âl babına nakledilen “رأى” fiilinin muzâriisinden de hemze kural dışı olarak hafzedilir, aslı “رئى” olan muzâri “رئى” şeklinde kullanılır. “رئى” fiilindeki ikinci hemzenin harekesi “râ” harfine verilerek hafzedilir ve fiil “رئى” şeklini alır. Bu kullanımın Kur'ân-ı Kerimden örnekleri çoktur.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبُرْجَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ.

“O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.”⁸²

5.3. رأى Fiilinin Emr-i Hâzır Sıygasından Hemzenin Hafzedilmesi

Araplar “رأى” fiilinin emr-i hâzırını iki farklı şekilde kullanmaktadır. Birincisi hemzesiz “ر” şeklindedir. “رئى” fiilinin başındaki muzârilik harfi kaldırılmış, sondaki illet harfi cezm alameti olarak düşürülmüştür “ر”. Buna göre fiil çekimi şu

⁷⁹ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. I, s. 91.

⁸⁰ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. II, s. 438.

⁸¹ Ramazan Abduettevâb, *Fusûl fî fihri'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Hânci, Kahire, 1999, s. 86.

⁸² Ra'd, 13/12.

şekildedir: رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ. İkincisi hemzeli “رَبَّاءٌ” fiilinin başındaki muzârilik harfi kaldırılmış, sondaki illet harfi cezm alâmeti olarak düşürülmüştür “رَبَّاءٌ”. Sâkin harfle kelimeye başlanamayacağı için kesralı bir vasıl hemzesi getirilmiştir “رَبَّاءٌ” Buna göre fiil çekimi şu şekildedir: رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ. Hicazlılar birinci kullanımı tercih ederken, Temim kabilesi ikincisini kullanmaktadır.⁸³ Bununla birlikte “yaralamak, ciğerine vurmak” anlamına gelen “رَبَّاءٌ” fiilinin emr-i hazırından hiçbir şekilde hemze hafzedilmez. Örnek: “Avı ciğerinden vurdum – أَرَبَّاءُ الصَّيْدِ. أَيُّ: أَصَبْتُ رَبَّاءُ -⁸⁴

Aynı şekilde if’âl babına nakledilen “رَبَّاءٌ” fiilinin emr-i hâzırından da hemze kural dışı olarak hafzedilir, aslı “رَبَّاءٌ” olan emr-i hazır “رَبَّاءٌ” şeklinde kullanılır. Çekimi şu şekildedir: رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ، رَبَّاءٌ.⁸⁵ Bunun Kur’ân-ı Kerimden örnekleri çoktur.

رَبَّاءٌ وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ دُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ وَأَرَبْنَا مَنَابِكَنَا وَتُبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ.

“Rabbimiz, bizi sana teslim olan iki kul ve soyumuzdan da sana teslim olan bir ümmet çıkar. Bize ibadet yollarımızı göster ve tevbelerimizi kabul et, zira tevbeleri kabul edip başlayan ancak sensin!”⁸⁶

6. Diğer Mehmûz Fiillerden Hemzenin Kural Dışı Hafzedilmesi

Arapçada “رَبَّاءٌ” dışında dört fiilden daha emr-i hâzır yapılırken hemze şaz olarak hafzedilir. Ancak bunlar “رَبَّاءٌ” gibi orta harekesi hemzeli olan fiiller değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi orta harekesi hemzeli olup hemzesi hafzedilen tek fiil “رَبَّاءٌ” fiilidir. Hemzeleri emr-i hâzırından hafzedilen diğer fiiller şunlardır; birinci baptan gelen “أَرَبَّاءُ، أَرَبَّاءُ، أَرَبَّاءُ، أَرَبَّاءُ” fiilleriyle, ikinci baptan gelen “أَرَبَّاءُ” fiilidir. Arapçada yaygın olarak kullanılan bu fiillerin hemzesinin nasıl hafzedildiğinin açıklanmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁸³ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, c. XV, s. 319;

⁸⁴ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. II, s. 438.

⁸⁵ İbnü's-Şecerî, *Emâlî İbni's-Şecerî*, c. II, s. 201.

⁸⁶ Bakara, 2/128.

6.1. أَكَلٌ ve أُكُلٌ Fiillerinin Emr-i Hâzırından Hemzenin Hafzedilmesi

Araplar “أَكَلٌ” ve “أُكُلٌ” fiillerinin emr-i hâzırlarını kural dışı olarak “كُلْ” ve “كُلْ” şeklinde kullanmaktadır. Bunların asılları “أُكُلٌ” ve “أُكُلٌ” şeklindedir. Bu kullanımların Kur’ân’da örnekleri çoktur:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.

*Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyeğin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.*⁸⁷

İbn Cinnî, bu fiillerin emr-i hâzırlarından hemzenin hafzedilmesini iki gerekçeyle açıklamaktadır. Birincisi kesret-i isti'mâl, ikincisi iki hemzenin ard arda gelmesidir. İbn Cinnî, bir kelimedeki iki hemze ard arda geldiğinde telaffuzda kolaylık sağlamak için sâkin olan ikinci hemzenin hafzedildiğini, bu durumda başta bulunan birinci hemzeye de ihtiyaç kalmadığını zira bu hemzenin, kelimenin kök harflerinden olan ikinci hemze sakin olduğu için getirildiğini, ikinci hemze hafzedilince vasıl hemzesi olan birinci hemzeye de ihtiyaç kalmadığı için düşürüldüğünü ifade etmektedir.⁸⁸ Ebû Hayyân ise bu fiillerden hemzenin hafzedilmesini bir gerekçeye bağlamadan Araplardan böyle işitildiğini söylemektedir.⁸⁹ Sibeveyhi, bazı Arapların “أَكَلٌ” ve “أُكُلٌ” fiillerinin emr-i hâzırlarından hemzeyi hafzetmeyerek “كُلْ” ve “كُلْ” şeklinde kullandıklarını söylemektedir.⁹⁰ İbn Kuteybe ise “أَكَلٌ” fiilinin emr-i hâzırının daima hemzesiz “كُلْ” şeklinde kullanıldığını söylemektedir.⁹¹ Bu durumun “كُلْ” emrinin başında atıf harfleri gelse dahi değişmeyeceğini ifade etmektedir.⁹² Ebu Ca'fer en-Nehhâs (ö. 338/950) da “أَكَلٌ” ve “أُكُلٌ” fiillerinin emr-i hâzırlarının sadece “كُلْ” ve “كُلْ” şeklinde kullanıldığını ifade

⁸⁷ A'râf, 7/31.

⁸⁸ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*, c. I, s. 125; İbnü's-Şecerî, *Emâlî İbni's-Şecerî*, c. II, s. 199.

⁸⁹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi şerhi kitâbi't-teshîl*, tahk. Hasan Hindâvî, Dâru'l-kalem, Dimeşk, 2000, c. III, s. 225.

⁹⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. I, s. 266.

⁹¹ İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, ss. 250-251.

⁹² Zira “كُلْ” emrinin başına atıf harfleri gelince “وَأَمْرٌ” ve “وَأَمْرٌ” şeklinde kullanılması gerekmektedir. Ayetlerde bu şekildedir. “*وَأَمْرٌ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا*.” *Sen de onda devamlı ol.*

etmektedir.⁹³ Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hâleveyh (öl. 370/980), “أَخَذَ” ve “أَكَلَ” fiillerinin emr-i hâzırlarının “خُدْ” ve “كُنْ” şeklinde kullanılmasının daha fasih ve yaygın olduğunu, ancak bazı Arapların hemzeyi sabit tutarak “أُخِذْ” ve “أُكَلْ” şeklinde kullandıklarını, bazı Arapların ise iki hemzenin ard arda gelmesini hoş karşılamadıkları için ikinci hemzeyi med harfi olan vav harfine dönüştürerek “أُوخِذْ” ve “أُوكَلْ” şeklinde kullandıklarını söylemektedir. İbn Hâleveyh, “أَمَرَ” emrinin başında bulunan hemzenin vasıl hemzesi olduğunu, bu hemzeden önce atf harfi gelmesi halinde kelimenin okunmasının mümkün olmadığını⁹⁴, bu durumda vav harfine dönüştürülen katı’ hemzesinin geri getirilerek baştaki vasıl hemzesinin hazfedilerek “أَمَرَ” şeklinde kullanıldığını söylemektedir.⁹⁵ Ebû Abdillâh Cemâlüddin İbn Mâlik (öl. 672/1274) de bu fiillerin emr-i hâzırlarının hemze hazfedilerek “خُدْ” ve “كُنْ” şeklinde kullanılmasının daha fasih ve güzel olduğunu söylemektedir.⁹⁶ İbn Mâlik, “أَخَذَ” ve “أَكَلَ” fiillerinin emr-i hâzırlarından kesret-i isti’ mâl sebebiyle hemzenin kural dışı hazfedildiğini, diğer mehmûzü’l-fâ fiillerin bunlara kıyas edilerek hemzelerinin hazfedilemeyeceğini söylemektedir.⁹⁷ Ebû Hayyân bu fiillerin emr-i hâzırlarının “خُدْ” ve “كُنْ” şeklinde hemzesiz kullanımının daha fasih ve yaygın, “أُخِذْ” ve “أُكَلْ” şeklinde hemzeli kullanımının ise daha az olduğunu ifade etmektedir.⁹⁸ Turayh b. İsmâil es-Sekâfî’nin (öl. 165/781) şu beytinde “أَخَذَ” fiilinin emr-i hâzırı “أُخِذْ” şeklinde hemzeli kullanılmıştır:⁹⁹

تَخَلَّ بِحَاجَتِي وَأُخِذْ قَوَاهَا فَقَدْ أَضَحَّتْ بِمَنْزِلَةِ الصَّيَاغِ

⁹³ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *Simâ’atü’l-küttâb*, tahk. Bedr Ahmed Dayf, Dâru’l-‘Ulûmi’l-‘Arabîyye, Beyrut, 1990, s. 149.

⁹⁴ Vasıl hemzesinden önce atf harfi gelirse hemze okunmaz. Bu durumda iki sâkin harf peş peşe geldiği için kelime okunamaz: وَأَمَرَ. Bu nedenle vav harfine dönüşen hemze geri getirilir ve baştaki vasıl hemzesi hazfedilir: وَأَمَرَ. “Ailene namazı emret. Sen de onda devamlı ol.” وَأَمَرَ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا.

⁹⁵ İbn Hâleveyh, *Kitâbu’l-elifât*, ss. 85-86; et-Teftâzânî, *Şerhu tasrîfi’l-‘izzî*, s. 216.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Teshîlü’l-fevâid ve tekimlü’l-mekâsid*, tahk. Muhammed Kâmil Berekât, el-Mektebetü’l-‘Arabîyye, Kahire, 1967, ss. 313-314.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Cemâlüddin Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, *Îcâzu’t-ta’rîf fi ilmi’t-tasrîf*, tahk. Muhammed Osman, Mektebetü’s-Sekâfeti’ d-Dîniyye, Kahire, 2009, s. 156.

⁹⁸ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *İrtişâfu’ d-darab min lisâni’l-‘Arab*, c. I, ss. 243-244.

⁹⁹ Ebû ‘Ubeyd el-Bekrî, *Simtü’l-le-âlf fi şerhi emâli el-Kalî*, tahk. Abdulaziz el-Meymenî, Matba’atu Lecneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, Kahire, 1936, c. II, s. 705.

Benim işimi tek hallet başkalarını katma öyle

Çözümünü de sağlam yap zayi olmadan önce

Ebü'l-Kâsım Ömer b. Sâbit es-Semânîni (ö.442/1050) beyitte geçen “أَخَذَ” fiilinin emr-i hâzırının şiir zaruretinden dolayı hemzeli kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁰⁰

“أَخَذَ” ve “أَكَلْ” fiillerinin emr-i hâzırlarından hemzenin hazfedilmesi kıyasen şaz olsa da semâen çok yaygın olup Araplardan hep bu şekilde işitilmiştir. Zira; “Gel de al! - تَعَالِ وَأَخُذْ -” demektense, “Gel al! - تَعَالِ وَخُذْ -” demenin daha kolay olduğu aşıkardır.

Fasih ve kabul gören kullanıma göre, “أَكَلْ” ve “أَخَذَ” fiillerinin emri hâzırlarından hemze her hâlükârda hazfedilmektedir. Cümleye kendileriyle başlansa da, kendilerinden önce atf harfi olsa da daima hemze hazfedilir. Kur'ân-ı Kerimde de böyle kullanılmıştır.

وَكُلُّوا وَأَشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.

*Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.*¹⁰¹

6.2. FİİLİNİN EMR-I HÂZIRINDAN HEMZENİN HAZFEDİLMESİ

“أَمَرَ” fiilinin emr-i hâzırından kural dışı olarak hemze hazfedilir ve “مُرْ” olarak kullanılır. Fiilin aslı “أُمِرْ” şeklindedir. Sibeveyhi bazı Arapların sakın olan ikinci hemzeyi mâkabli (*bir öncesi*) damme olduğu için vav harfine dönüştürerek “أومُرْ” şeklinde hemzeli kullandıklarını söylemektedir.¹⁰² Ebû Hayyân “أَمَرَ” fiilinin emr-i hâzırlarının “مُرْ” şeklinde hemzesiz kullanımının daha fasih ve yaygın olduğunu, “أومُرْ” şeklinde hemzeli kullanımının ise daha az olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³ İbn Kuteybe, “أَمَرَ” fiilinin emr-i hâzırının iki şekilde kullanıldığını ifade etmektedir: Birincisi cümle başında kullanılması. Bu durumda hemzesi hazfedilerek “مُرْ” şeklinde

¹⁰⁰ es-Semânîni, *Şerhu't-tasrîf*, ss. 393-394.

¹⁰¹ A'râf, 7/31.

¹⁰² Sibeveyhi, *el-Kitâb*, c. I, s. 266.

¹⁰³ Ebû Hayyân el-Endelîsî, *İrtisâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*, c. I, s. 243.

kullanılır. “وَأْمُرُ” şeklinde hemzeli kullanılması da caizdir ama çok azdır. İkincisi; öncesinde bir atf harfi bulunması. Bu durumda “وَأْمُرُ” örneğinde olduğu gibi hemze sabit kalır.¹⁰⁴ Bu kullanımın Kur’ân’da örnekleri çoktur:

وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ.

*Ailene namazı emret.*¹⁰⁵

İbn Hâleveyh “أَمَرَ” fiilinin emr-i hâzırının hemzesiz “مُرْ” şeklinde kullanımının daha fasih ve yaygın olduğunu, ancak bazı Arapların hemzeyi hafzetmediğini, ikinci hemzeyi med harfi olan vava dönüştürerek “وَأْمُرُ” şeklinde kullandıklarını ifade etmektedir.¹⁰⁶ es-Semânî ve İbnü’ş-Şecerî gibi bazı alimler Arapların “أَمَرَ” fiilinin emr-i hâzırının nasıl geleceği hakkında farklı iki görüşe sahip olduklarını söylemektedirler. Birincisi “أَمَرَ” fiili de çok kullanılan bir fiildir. “أَخَذَ” ve “أَكَلَ” fiillerinde geçerli olan ne ise “أَمَرَ” için de geçerli olmalıdır. Bu yüzden “أَمَرَ” fiilinin emr-i hazırı hemzesiz “مُرْ” şeklinde gelmelidir. İkincisi; “أَمَرَ” fiili “أَخَذَ” ve “أَكَلَ” fiilleri kadar yaygın kullanılmamaktadır. Bu nedenle hemzesini hafzetmeden “أَوْمُرُ” şeklinde kullanılmalıdır. Ancak her iki grup da emr-i hâzırdan önce atf harfi gelmesi halinde hemzenin getirilmesinin gerekli olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷ Bunun örneğini aşağıdaki âyette görmekteyiz.

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَنْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ، فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا.

*Levhelerde Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık. (Ve dedik ki:) "Bunlara sınıksız sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret."*¹⁰⁸

¹⁰⁴ İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib*, ss. 250-251; en-Nehhâs, *Smâ'atiü'l-küttâb*, s. 149; İbn Mâlik, *Teshilü'l-fevâid ve tekmilü'l-mekâsîd*, ss. 313-314; et-Teftâzânî, *Şerhu tasrîfi'l-izzî*, s. 216.

¹⁰⁵ Tâha 20/132.

¹⁰⁶ İbn Hâleveyh, *Kitâbu'l-elifât*, ss. 85-86.

¹⁰⁷ İbnü'ş-Şecerî, *Emâli İbni'ş-Şecerî*, c. II, s. 199; es-Semânî, *Şerhu't-tasrif*, ss. 393-394.

¹⁰⁸ A'râf, 7/145.

Sonuç olarak “أَمَرَ” fiilinin emri hâzırından hemze bazen hafzedilir bazen hafzedilmez. Cümleye kendisiyle başlandığında hemze hafzedilir “مُرَ”, kendisinden önce atf harfi gelirse hemze hafzedilmez “وَأَمَرَ”.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.

“Af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden uzak dur!”¹⁰⁹

Fasih Arap kelimasında ise iki şekilde de kullanılmıştır.¹¹⁰ Hz. Aişe’nin, hasta yatağında yatan Hz. Peygambere (s.a.v) hitaben söylediği şu sözde hemzesiz kullanılmıştır:¹¹¹

“Ömer’e emir buyurun da insanlara namaz kıldırın - عَمَرَ عُمَرَ فَلْيُصَلِّ بِالنَّاسِ.

Yine Hz. Ömer’in şu sözünde hemzesiz kullanılmıştır:¹¹²

عَلِمُوا أَوْلَانَكُمْ الْعَوْمَ وَالرِّمَاطَةَ وَمُرُوهُمْ فَلْيَبْتُوا عَلَى الْخَيْلِ وَثَبًا.

Aşağıdaki beyitte de hemzesiz kullanılmıştır:¹¹³

إِنْ وَجَدْتَ الصِّدِّيقَ حَقًّا لِأَيٍّ كَ فَمُرْنِي فَلَنْ أَزَالَ مُطِيعًا

Gerçek arkadaşı bulacak olursan şayet

Her dediğini yaparım yeter ki sen emret

6.3. Fiilinin Emr-i Hâzırından Hemzenin Hafzedilmesi

“أَتَى” fiilinin emr-i hâzırından hemzenin hafzedilmesi de hafzedilmemesi de câizdir. Cümleye kendisiyle başlandığında hem “إِنْتِ” hem de “إيت” şeklinde

¹⁰⁹ A’râf, 7/199.

¹¹⁰ Radiyyuddin el-Esterâbâdî, *Şerhu şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, c. III, ss. 50-51.

¹¹¹ Ahmed b. Muhammed İbn Abdi Rabbihî, *el-'İkdü'l-ferîd*, tahk. Abdülmecid et-Terhîni, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, c. V, s. 10.

¹¹² Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edebe*, tahk. Abdulhamid Hindâvî, Vizâretü'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'va ve'l-İrşâd, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye, 1998, c. I, s. 328.

¹¹³ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, tahk. Abdülâl Sâlim Mekram, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1992, c. I, s. 219; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y., c. I, s. 279.

kullanılır.¹¹⁴ Cümle içinde atf harflerinden sonra geldiğinde “وَأْتُوا” ve “فَأْتُوا” örneklerinde olduğu gibi hemzeli kullanılır. Bunun Kur’ân-ı Kerîm’den örnekleri çoktur.

وَأَنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

“Kulumuza indirdiğimiz (Kur'an) dan bir şüpheniz varsa; haydi, siz de ona benzer bir sûre getirin eğer doğru sözlüler iseniz Allah'tan başka güvendiklerinizi de yardıma çağırın.”¹¹⁵

Bazı Araplar yaygın olarak kullanılan “أَتَى” fiilinin emr-i hâzırından hemzeyi, “أَمَرَ، أَكَلَ، أَخَذَ” fiillerinde olduğu gibi telaffuzda kolaylık ve dilde hafiflik sağlamak için hazfederek “تَ” şeklinde kullanılmaktadır. “أَتَى” fiilinden sâkin hemze hazfediliyor “أَيْتَ”. Bu durumda başta bulunan birinci hemzeye ihtiyaç kalmıyor zira bu hemze, ikinci hemze sakin olduğu için getirilmişti. İkinci hemze hazfedilince birinci hemze de hazfedilmektedir. Aşağıdaki beyitte bunun örneğini görmekteyiz:

تَ لِي آلَ زَيْدٍ، فَأَنْدَهُمْ لِي جَمَاعَةً وَسَلَّ آلَ زَيْدٍ أَيُّ شَيْءٍ يَضِيرُهَا

Benim için Zeyd sülalesine git ve katıl toplantılarına

Zeyd sülalesine sor hangi şey daha zarar verir onlara

Bu durumda “أَتَى” fiilinin emr-i hazır çekimi şu şekildedir: تَ، تَيَا، تَوَا، تَي، تَيَا، تَيْنَ .¹¹⁶ Ebû Hayyân da “أَتَى” fiilinin emr-i hazırından hemzenin kural dışı hazfedildiğini söylemektedir.¹¹⁷ İbn Uşfûr el-İşbîlî (ö. 669/1270) ise bunun şiir zaruretinden kaynaklandığını, şiirde bunun örneklerinin çok olduğunu ifade etmekte ve şu beyti örnek vermektedir:¹¹⁸

فَإِنْ نَحْنُ لَمْ نَنْهَضْ لَكُمْ فَنَبْرَكُمْ فُتُونَا فُتُونَا إِذَا بِالْحَزَائِمِ

¹¹⁴ Antuvân ed-Dahdâh, *Mu'cemu tasrîfi'l-ef'âli'l-'Arabiyye*, Mektebetü Lübnân Nâşîrîn, Beyrut, 2007, s. 162.

¹¹⁵ Bakara, 2/23.

¹¹⁶ İbn Cinnî, *Sırru sinâ'ati'l-i-râb*, c. II, s. 436; İbnü's-Şecerî, *Emâli İbni's-Şecerî*, c. II, s. 199-200; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mulûki fi't-tasrîf*, ss. 364, 366-367.

¹¹⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, c. I, s. 242.

¹¹⁸ Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali İbn 'Uşfûr el-İşbîlî, *Darâiru's-şî'r*, tahk. İbrahim Muhammed, Dâru'l-Endelüs, Kahire, 1980, s. 100.

Şayet kalkıp da size galip gelemezsek biz

Gelip bizi iplerle bağlayıp sürersiniz siz

“أَكَلْ، أَخَذْ، أَمَرَ، أَسَى” fiillerinin dışındaki mehmûzü'l-fâ fiillerin emr-i hâzırlarından hemze hafzedilmemektedir. Kural gereği sakin olan ikinci hemze baştaki vasıl hemzesinin harekesine uygun med harfine dönüşmektedir.¹¹⁹ Buna, Benî Temîm heyetinin Hz. Peygamberden şairleri ve hatipleri için söz isterken kullandıkları “يَذُنْ” fiilini örnek verebiliriz:¹²⁰

يَذُنْ لِشَاعِرِنَا وَخَطِيبِنَا.

Şairimize ve hatibimize izin ver.

“يَذُنْ” fiili, dördüncü baptan mehmûzü'l-fâ olan “أَذُنْ” fiilinin emr-i hâzırdır. Aslı “يَذُنْ” şeklindedir. Telaffuzda kolaylık sağlamak için sâkin olan ikinci hemze birinci hemzenin harekesine uygun med harfine dönüştürülmüştür. Ahfeş, söze vasıl hemzesiyle başlandığında hemzenin okunacağını, hemzeden önce bir harf varsa okunmayacağını söylemektedir.¹²¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822), “سَأَلْ” fiilinin emr-i hâzırından, “أَكَلْ” ve “أَخَذْ” fiillerinde olduğu gibi kesretü'l-isti'mâl sebebiyle hemzenin hafzedildiğini, bunun âyetlerde örneğinin olduğunu söylemektedir.¹²²

سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ.

“İsrailoğullarına sor, onlara apaçık nice âyetler verdik.”¹²³

Sonuç

Arapçada hazfin farklı düzeyleri vardır. Bunlar; kelimedden harfi hafzetmek, cümleden kelimeyi hafzetmek ve metinden cümleyi hafzetmektir. Harfi hafzedilen kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir, sadece

¹¹⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşeri*, c. V, s. 276.

¹²⁰ Ebü'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-İsfahâni, *Kitâbu'l-eğâni*, haz. Mektebu Tahkiki Dâri İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, c. IV, s. 360.

¹²¹ el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, c. I, s. 302.

¹²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, c. I, s. 124.

¹²³ Bakara, 2/211.

yapısında ve fonetiğinde değişiklik olmaktadır. Kelimeden harf hazfedilmesi iki şekilde olmaktadır. Birincisi kıyasi (kurallı) hazif. İltikâü's-sâkineyn ve istiskâl gibi sarf kurallarının gerektirdiği, belirli bir gerekçeye binaen yapılan haziftir. İkincisi şaz (kuralsız) hazif: Sarf kurallarının gerektirmediği bilakis kelimenin çok kullanılması nedeniyle telaffuzda kolaylık sağlamak için yapılan haziftir. Bu hazif türü sadece Araplardan işitlen (semâ') kelimelerle sınırlıdır. Kelimeden harf hazfedilmesi fonetik kurallarına uygun gerçekleşmektedir. Bu kuralların önemlileri şunlardır: Güçlü ses özelliklerine sahip harfler kelimedeki yerini korurken zayıf ses özelliğine sahip harfler hazfedilebilir. Az lafızla çok anlam ifade etmek evladır. İnsanlar kullanımı zor, telaffuzu ağır kelimeleri bırakıp dilde hafif, telaffuzu kolay olanlara yönelir. Üç harfli fiillerden harf hazfedilmesi en çok üçüncü, daha sonra ikinci en az da birinci harfte görülmektedir. Üç harfli fiillerden harf hazfedilmesi en çok illet harfleri ve hemzede görülmektedir. Zira bu harfler sabit bir hal üzere kalmamakta, birbirlerine dönüşmektedir. İlet harfleri ayrıca zayıf ses özelliklerine de sahiptirler. "رَأَى" fiilinin muzâri ve emir sıygalarından hemzenin hazfedilmesinde Araplar görüş birliğindedir. Bazen şiir zarûreti sebebiyle hemzeli kullanılmıştır ki bunların sayısı azdır. Asıl olan hemzesiz kullanımdır. Bunun Kur'ân-ı Kerîm'de çok sayıda örneği vardır. Dördü de mehmûzü'l-fâ olan "أَكَلَ، أَمَرَ، أَتَى، أَكَلْ، أَمَرْ، أَتَى" fiillerinin emr-i hâzırlarından hemzenin devamlı hazfedilmesi veya bazan hazfedilip bazan edilmemesi bu fiillerin çok kullanılıp kullanılmamasıyla ilgilidir. Çok kullanılan "أَكَلَ" ve "أَمَرَ" fiillerinin emr-i hâzırlarından her halükârda hemze hazfedilmektedir. "أَمَرَ" fiilinin emri hazırı hem "مَرٌ" hem de "أَمْرٌ" şeklinde kullanmak caizdir. Ancak cümleye kendisiyle başlandığında hemzesiz olarak "مَرٌ", cümle içinde atıf harflerinden sonra geldiğinde "وَأَمْرٌ" ve "فَأَمْرٌ" şeklinde hemzeli kullanılması daha fasih ve yaygındır. "أَتَى" fiilinin emri hazırı hem "أَتَيْتَ" hem de "أَيْتَ" şeklinde kullanmak caizdir. Ayrıca "تَ" şeklinde kullanımı da vardır. Cümleye kendisiyle başlandığında hem "أَتَيْتَ" hem de "أَيْتَ" şeklinde kullanılır. Cümle içinde atıf harflerinden sonra geldiğinde "وَأَتَا" ve "فَأَتَا" örneklerinde olduğu gibi devamlı hemzeli kullanılması gerekir. Bunun Kur'ân-ı Kerîm'den örnekleri çoktur. Arapçada asıl olan Arapların yaygın kullandıkları kelime

ve terkiplerdir (semâ'/kesretü'l-isti'mâl). Gramer kuralları (kıyas) ikinci sırada gelmektedir. Zira gramer kuralları belirlenmeden önce de Araplar bu kelimeleri cahiliye döneminde uzun zamandır kullanmaktaydılar. İbn Cinnî başta olmak üzere birçok dil bilgini bu görüşü dillendirmektedir. İbn Cinnî kıyas ile semâ'/kesretü'l-isti'mâl karşı karşıya geldiğinde “kıyası bırak Arapların kullandığına bak” demektedir.

Kaynakça

Abduttevvâb, Ramazan. *Fusûl fî fikhi'l-'Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1999.

el-Ahfeş el-Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade. *Me'âni'l-Kur'ân*. Tahk. Hüdâ Mahmûd Kurâ a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1990.

Ahmed, Adnan Muhammed. *Dîvânu'n-Necâşî el-Hârisî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2009.

el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Şerhu ebyâti muğni'l-lebîb*. Tahk. Abdulaziz Rabâh & Ahmed Yûsuf Dakkâk. 8 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1978.

el-Bekrî, Ebû 'Ubeyd. *Simtû'l-le'âlî fî şerhi emâlî el-Kalî*. Tahk. Abdulaziz el-Meymenî. 2 Cilt. Kahire: Matba'atu Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1936.

Dahdâh, Antuvân. *Mu'cemu tasrîfi'l-ef'âlî'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 2007.

Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.

Durmuş, İsmail, “Hemze”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17/191. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*. Tahk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî şerhi kitâbi't-teshîl*. Tahk. Hasan Hindâvî. 6 Cilt. Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 2000.

Ebü Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-'Arab*. Tahk. Receb Osman Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1998.

Ebü Zeyd el-Ensârî, Sa'îd b. Evs b. Sâbit. *Kitâbu'n-nevâdir fi'l-luga*. Tahk. Muhammed Abdulkâdir Ahmed. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1981.

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu'l-eğânî*, haz. Mektebu Tahkîki Dâri İhyai't-Türâsî'l-'Arabî. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-'Arabî, 1994.

el-Enbârî, Ebü Bekr Muhammed b. Kasım. *ez-Zâhir fi me'ânî kelimâti'n-nâs*. Tahk. Hâtem Salih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

el-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbu esrâri'l-'Arabiyye*. Tahk. Muhammed Behcet el-Baytâr. Dımaşk: Matbü'âtü Mecma'î'l-İlmî el-'Arabî, t.y.

Enis, İbrahim. *el-Esvâtü'l-lugaviyye*. Kahire: Mektebetü'l-Angelo el-Mısriyye, 1975.

el-Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed b. Hasen. *Şerhu şâfiyeti İbnil-Hâcib*. Tahk. Muhammed Nurulhüseyn & Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.

el-Ezherî, Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. Tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 16 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, 1964.

el-Fârisî, Ebü Alî el-Hasen b. Abdulgaffar. *el-Hucce fi'l-kurrâi's-seb'a*. Tahk. Bedreddîn Kahvecî & Beşîr Huveycânî. 7 Cilt. Beyrut; Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.

el-Fârisî, Ebü Alî el-Hasen b. Abdulgaffar. *el-Mesâilü'l-halebiyyât*. Tahk. Hasen Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Menâra; Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1987.

el-Ferâhîdî, Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'ayn müretteben alâ hurûfi'l-mu'cem*. Tahk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

el-Ferrâ, Ebü Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1983.

el-Fevzân, Abdullah b. Sâlih. *Delîlü's-sâlik ilâ elfiyeti İbn Mâlik*. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Müslim li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000.

el-Hamlâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *Şeze'l-'arf fi fenni's-sarf*. Riyâd: Dâru'l-Kiyân, t.y.

Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.

İbn Abdi Rabbihî, Ahmed b. Muhammed. *el-'Ikdü'l-ferîd*. Tahk. Abdülmecid et-Terhîni. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Hasâis*. Tahk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâ'ât ve'l-idâhi 'anhâ*. Tahk. Ali en-Necdî Nâsif & Abdulfettâh İsmail Şelebî. 2 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf Lecnetü İhyâi Kütübî's-Sünne, 1994.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *Sırru sinâ'ti'l-i'râb*. Tahk. Muhammed Hasen İsmâil & Ahmed Rüşdî Şahâte Âmir. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

İbn Hâleveyh, Ebü Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed. *Kitâbu'l-elifât*. Tahk. Ali Hüseyn el-Bevvâb. Bağdad: Dâru'l-Hürriyye, Mecelletü'l-Mevrid, 1982.

İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Edebu'l-kâtib*. Tahk. Muhammed ed-Dâli. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.

İbn Mâlik, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Îcâzu't-ta'rîf fi ilmi't-tasrîf*. Tahk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009.

İbn Mâlik, Ebü Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Teshilü'l-fevâid ve tekmilü'l-mekâsid*. Tahk. Muhammed Kâmil Berekât. Kahire: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1967.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mekram. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, t.y.

İbn 'Uşfür, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-İşbîlî, *Darâiru's-şî'r*. Tahk. İbrahim Muhammed. Kahire: Dâru'l-Endelüs, 1980.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ali el-Halebî. *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*. Tahk. Emîl Bedî Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Ali el-Halebî. *Şerhu'l-mulûkî fi't-tasrîf*. Tahk. Fahrüddin Kabâve. Haleb: el-Mektebetü'l-Arabiyye bi-Haleb, 1973.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Meselü's-sâir fi'l-edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. Tahk. Ahmed el-Hûfî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Nehdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, t.y.

İbnü's-Şecerî, Ebü's-Sa'âdât Ziyâüddîn Hibetullah. *Emâlî İbni's-Şecerî*. Tahk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1992.

el-Kalkaşendî, Ebü'l-'Abbâs Ahmed. *Subhu'l-a'şâ*. 14 Cilt. Kahire: el-Matba'atu'l-Emîriyye, 1918.

Kuran Meali. Erişim 11 Kasım 2019. <http://kuranmeali.com>

el-Mahzûmî, Mehdî. *Fi'n-nahvi'l-'Arabî kavâ'id ve tatbîk*. Kahire: Mektebetu Mustafa Bâbî'l-Halebî, 1966.

el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed. *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*. Tahk. İhsân Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1988.

el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb*. Tahk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Vizâretü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'va ve'l-İrşâd, 1998.

el-Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Tahk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayme. 4 Cilt. Kahire: Vizâretü'l-Evkâf Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1994.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Dâru Tîba li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2006.

en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *Sinâ'atü'l-küttâb*. Tahk. Bedr Ahmed Dayf. Beyrut: Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, 1990.

es-Semânîni, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Sâbit. *Şerhu't-tasrîf*. Tahk. İbrâhim b. Süleyman el-Bu'aymî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999/1419.

Sîbeveyhi, 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. Tahk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988.

Sîni, Mahmûd İsmâil vd. *Mu'cemu'l-emsâli'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1992.

es-Sîrâfî, Ebû Sa'id el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân. *Şerhu kitâbi Sîbeveyhi*. Tahk. Ahmed Hasan Mehdelî & Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008.

es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nazâir fi'n-nahv*. Tahk. Abdulâl Sâlim Mekram. 9 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*. Tahk. Abdulâl Sâlim Mekram. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.

Şâhin, Abdussabûr. *el-Kırâ'âtü'l-Kur'âniyye fi daw'i 'ilmi'l-lugati'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, t.y.

Şihâb, Abdullah Muhammed Zeyn. *Zâhîretü't-tahfff fi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Hadramevt: Terîm li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2004.

et-Teftâzânî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. *Şerhu tasrîfi'l-'izzî*. tahk. Muhammed Câsim el-Muhammed. Beyrut, Dâru'l-Minhâc, 2011.

el-'Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn. *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâ ve'l-i'râb*. Tahk. Abdulilâh Nebhân. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1995.

ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Tahk. Mustafa Hicâzî. 40 Cilt. Kuveyt: Matba'atu Hükümeti'l-Kuveyt, 1965.